

מניעת התלקחות פנימית בדרך לעיצוב גבולות המדינה:

לקחים מפינוי גבעת האולפנה ומגרון

גלעד שר ולירן אופק

מבוא

המתווה המדיני של "שתי מדינות לשני עמים" מניח שהגבולות בין ישראל לפלסטין ייקבעו בין שתי מדינות לאום, כך שיבטיחו את עתידה של ישראל כמדינה דמוקרטית, שבה יישמר רוב יהודי לדורות. על פי כל הסקרים שנערכו לאחרונה, התמיכה בישראל בעיקרון זה מגיעה ל-65 אחוזים ויותר.¹ תרחיש של היפרדות מהפלסטינים, כתוצאה מהסכם או מהחלטה עצמאית של ישראל, יחייב פינוי מסיבי של התנחלויות שמחוץ לגושי ההתיישבות הגדולים. נדרש אפוא להיערך מבעוד מועד להשלכות של פינוי התנחלויות, כדי לשמור על אחדות העם. ההתנתקות מרצועת עזה ומצפון השומרון ב-2005 חשפה כשלים מערכתיים בתחומים רבים, ובראשם כאלה הנוגעים ללגיטימציה הציבורית של המעשה השלטוני ולהליך הדמוקרטי. הציבור בישראל לא קיבל מסר בהיר מממשלתו באשר לצורך הדחוף והחיוני בהתנתקות, ולא נקרא לסייע למפונים ולהתגייס לאיחוי השסעים בחברה. בנוסף לכך, לא הייתה היערכות לאומית נאותה ורב-מערכתית לקליטת המתנחלים שפוננו מבתיים, כזו שתכלול מרכיבים של תכנון אורבני, תעסוקתי, כלכלי, קהילתי, חינוכי, פסיכולוגי וחברתי. ההיערכות הביטחונית הייתה לקויה ולא הביאה בחשבון את תוצאות הריק הביטחוני שנוצר בבת אחת עקב נסיגת צה"ל מכל רצועת עזה. מסיבות שונות, לא התקיים שיח בין הממשלה ובין המתנחלים, כדי להסביר להם את ההיגיון שבהחלטת הממשלה ולהקל על התמודדותם עם האתגר המורכב של העתקת אדם מביתו ומסביבתו בהוראה

גלעד שר הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי
לירן אופק הוא עוזר מחקר במכון

שלטונית. קליטת המתנחלים שנאלצו להתפנות אופיינה בהיעדר אמפתיה בציבור הכללי, ונתקלה בבירוקרטיה סבוכה ומתישה.²

כשבע שנים לאחר ההתנתקות מרצועת עזה התרחשו שני פיגועים נוספים, בקנה מידה קטן יותר: שכונת גבעת האולפנה בבית אל והמאחז מגרון. ואולם, התושבים פונו לא אל תחומי הקו הירוק אלא לאתרים סמוכים ביהודה ושומרון. מאמר זה יבחן את שני הפיגועים מבחינת התנהלות השחקנים השונים, ובהם המערכת הפוליטית, התקשורת ומוסדות המדינה ורשויותיה. אנו סבורים כי לצד ניתוח לקחי ההתנתקות ב־2005 והביקורת עליה, נכון להתמקד בשני פיגועים אלה. כך יתאפשר להציג מסקנות ליישום בתרחיש של פיגועי רחב היקף בפרט, ולבחון את הצורך ברענון החשיבה על סכסוכים פנים־מדינתיים בכלל.

פיגועי מסיבי של התנחלויות הנמצאות מחוץ לגושי ההתיישבות הגדולים, שבהן מתגוררים כ־100,000 איש, יידרש אם ממשלות ישראל בעתיד תבקשנה (או תידרשנה) ליישם בפועל את המשתמע מהעיקרון של "שתי מדינות לשני עמים". ואולם, ביום שבו יקראו מתנחלים לשוב אל גבולות מדינת ישראל, כפי שאלה ייקבעו, יהיה מאוחר מדי לתכנן כראוי את שיבתם ולהתחיל בהיערכות הלאומית הנדרשת לשם כך.

כדי למנוע התלקחות פנימית, צריכה הממשלה לשקול בכובד ראש כיצד לשנות את השיח בינה לבין המתנחלים. זאת, בין היתר, במטרה להרחיב את התמיכה הציבורית בפתרון שתי המדינות, לגבש את הפיגוע כצעד מלכד ולא כהתנערות מציבור ישראלי חשוב, ולהצדיק אכיפה ופינוי בכוח כאשר אלה יידרשו.

השלטון בישראל נמנע זה עשרות שנים מלקבוע עמדה ברורה ביחס לסוגיית

ההתנחלויות, ובמבט ראשון נראה כי זו אינה סוגיה בוערת בשיח הציבורי. ואולם, בצמתי הכרעה מדיניים – כמו ההתנתקות או משא ומתן עם הפלסטינים – היא מתעוררת במלוא עוצמתה ומעצבת השקפות עולם של גורמי כוח בחברה.³ הימנעות זו של הממשלה מנקיטת עמדה משפיעה על יכולת החברה בישראל להגדיר ערכים לאומיים ועל יכולת המדינה להגן עליהם, לקדםם ולהשתמש בהם בהתמודדויות עם אילוצים מדיניים ואסטרטגיים מבית ומחוץ. השאלה היא האם ישראל מסוגלת ליישב מורכבות זאת מבלי להידרדר לעימות פנימי ומבלי ללבות דה־לגיטימציה נגדה בזירה הבין־לאומית.

כדי למנוע התלקחות פנימית, צריכה הממשלה לשקול בכובד ראש כיצד לשנות את השיח בינה לבין המתנחלים במטרה להרחיב את התמיכה הציבורית בפתרון שתי המדינות ולהצדיק אכיפה ופינוי בכוח כאשר אלה יידרשו

ארצות הברית והקהילה הבין־לאומית רואות בהתנחלויות מכשול לשלום ומבקרות בשל כך את ישראל בחריפות. מבחינה פנים־ישראלית, משקפות

ההתנחלויות התנגשות בין שתי תפישות עולם מנוגדות, שלכל אחת מהן נרטיב שונה ביחס לאופי המשטר, מעמד שלטון החוק, גבולות המדינה והנורמות החברתיות הרצויות בה. התנגשות זו מזמנת לפתחם של ממשלת ישראל, צה"ל ומערכת הביטחון אתגרים נורמטיביים ואתיים, ובהם סירובי פקודות וחתרנות. המתח בין הקבוצות עלול לגלוש לפעולות מסוג "תג מחיר", שהן איום מקומי בעל השלכות מרחיקות לכת.

ההתנחלויות הן גורם לחיכוך ערכי ומעשי:

1. הן משקפות את המתיחות בין קבוצות בחברה בסוגיית הגבולות, הזהות הלאומית והעצמאות (לגיטימציה לשלטון).

2. הן משליכות על חלוקת המשאבים הלאומיים בתחומי הביטחון, הכלכלה והחברה.

3. הן מחייבות את מערכת הביטחון לגבש מדיניות ודרכי התמודדות מול פעולות קיצוניות כאלו ואחרות.

נראה כי החשש ממלחמת אזרחים אינו נחשב לאיום העומד לפתחו של השלטון בישראל. ראשית כל, ישראל נחשבת למדינה יציבה, המסוגלת להתמודד עם מרבית מוקדי החיכוך של הקבוצות השונות.⁴ שנית, אירועים שהתרחשו בישראל בעת החדשה, כמו פרשת אלטלנה (1948), פינוי סיני (1982), ההתנתקות (2005), וכן יום האדמה (1976) ומהומות אוקטובר 2000, הוכיחו שקבוצות יריבות בישראל לא בחרו במלחמת אחים או בדרך של היפרדות.⁵ לכן, במקרים של סכסוך פנימי בישראל, נגזר על הקבוצות השונות לנסות למתן את מוקדי החיכוך ביניהן.

הפינויים של גבעת האולפנה ומגרון

פרשת גבעת האולפנה: מבנייה לפינוי

שכונת גבעת האולפנה עלתה לכותרות באוקטובר 2008, בעקבות עתירה שהוגשה לבג"ץ בהקשרה, אבל האירועים סביבה החלו 12 שנים קודם לכן. בשנת 1996 אירע באזור בית אל פיגוע ירי שגרם למותם של איטה ואפרים צור, ובעקבותיו קיבלה החברה לפיתוח קריית הישיבה בית אל הבטחה מראש הממשלה נתניהו ומשר הביטחון מרדכי להקים במקום שכונה לזכרם. לבסוף הוקמו שתי שכונות: מעוז צור וגבעת האולפנה.

העבודות החלו ב-1998, אך אחת החלקות שעליה הוקמו מבנים נרכשה רק ביוני 2000, בעיצומן של העבודות.⁶ רשויות המדינה פקפקו בעסקת הרכישה, ולטענת המשטרה העסקה לא בוצעה מול בעל הקרקע. יתר על כן, המגרשים, שככל הנראה נערך להם רישום כוזב, שווקו כאדמות מדינה.⁷ על כן כבר בשנת 2000 הוצאו צווים ראשוניים להפסקת העבודות ולהריסת המבנים במקום, אך אלה לא נאכפו.

החזית המשפטית

המשך העבודות במקום גרם לבעלי הקרקע הפלסטינים לפנות למערכת המשפט הישראלית. ארגון "יש דין" עתר בשמם לבג"ץ ודרש לאכוף את צווי הפסקת העבודות וצווי ההריסה ולהפסיק כל פעילות בשטח. העותרים טענו שהבנייה במקום היא בלתי חוקית: הקרקע רשומה בטאבו; אין החלטת ממשלה לגבי בנייה במקום; אין סטאטוס תכנוני מתאים לקבלת היתרי בנייה שם. זאת ועוד, המנהל האזרחי היה מודע, לדבריהם, לבנייה הבלתי חוקית במקום כבר מ־2006, וככל הנראה עוד קודם לכן.⁸

המדינה צידדה בעמדת העותרים: היא הכירה בכך שהבנייה במקום היא בלתי חוקית, והוסיפה שהחברה לפיתוח קריית הישיבה בית אל לא קיבלה אישור לעסקת הרכישה. הממשלה גם החליטה בפברואר 2011 על מתווה להפסקת הבנייה במקום, בכפוף לשיקולי מדיניות. עקב כך נאות בג"ץ להעניק ארכה של שנה לאכיפת הצווים. כמה ימים לפני תום המועד פנתה המדינה לבית המשפט בבקשה לדיון מחודש בעתירה. בית המשפט דחה את בקשתה, והורה לפנות את הבניינים עד 1 ביולי 2012.⁹

החזית הפוליטית

החלטת בג"ץ הכעיסה שרים וחברי כנסת, ובעקבותיה הונחו שתי הצעות חוק על שולחן הכנסת. הראשונה גרסה שכל מבנה ביהודה ושומרון, שהוקם בסיוע של מי מרשויות המדינה, ייחשב לכזה שהוקם על אדמות מדינה. אם יוכח שאלו אדמות פרטיות, הבעלים יוכלו לדרוש פיצוי לשווי הקרקע לפני הקמת המבנים.¹⁰ ההצעה השנייה ביקשה להגביל לארבע שנים את משך הזמן להגשת תביעה לפינוי מבנים מעל קרקע פרטית. לאחר מכן, בעל הנכס יוכל לתבוע רק את שווי הקרקע.¹¹ הדיון בהצעת החוק הראשונה סיפק שלל התבטאויות משתלחות ויצריות: הצגת הפינוי כגזירה; האשמת חלק מחברי הכנסת מהשמאל בשנאת יהודים; הצגת בג"ץ כדיקטטורה ועוד.¹² ההצעה הוסרה משולחן הכנסת, אך העיסוק בסוגיה לא הסתיים. בשבוע שלאחר מכן החליט ראש הממשלה לפנות את המבנים, ובכך אימץ את התנגדותם של הפרקליטות ושל היועץ המשפטי להליך חקיקה עוקף בג"ץ. מקצת השרים הודיעו שיצביעו בעד חקיקת הסדרה נוספת, גם במחיר של פיתורים מהממשלה.¹³

דיון בהצעת החוק השנייה התקיים ב־6 ביוני 2012. אז נטען שחקיקה כזו תמנע את הרס הבתים בגבעת האולפנה וביישובים נוספים בעתיד, אולם השר בגין הסביר בכנסת שמדובר בחקיקה בעייתית: היא מתנערת מהחלטת בג"ץ ועלולה לעמת זו מול זו את המדינה ואת ההתיישבות. גם הצעה זו הוסרה מסדר היום.¹⁴

החזית האזרחית והפינוי

תושבי שכונת האולפנה ותומכיהם פתחו במסע ציבורי לאימוץ חקיקת הסדרה, שבמסגרתו הקימו מאהל מחאה ופתחו בשביתת רעב. הרב זלמן ברוך מלמד, רב ישיבת בית אל, קרא ל"מאבק נחוש במסירות ובנכונות להקרבה", ומקורביו הוסיפו שמאבק זה יהיה חריף יותר מפינוי עמונה וישתתפו בו כל נאמני ארץ ישראל.¹⁵ קריאותיו נפלו על אוזניים קשובות: התארגנויות עצמאיות הכינו תוכנית פעולה לחסימת דרכי הגישה לבית אל ולהפיכת בתי המריבה ליעד מבוצר; כן פורסמה "תוכנית מעשית להצלת המאחזים והגבעות בארץ הקודש", שקראה לפעולות "תג מחיר" בבסיסי צה"ל ובכפרים ערביים כדי "לערער את היציבות הביטחונית של הממסד".¹⁶ כחלק מפעולות "תג מחיר" הוצתו מכוניות ביישוב נווה שלום. במקביל להכנות להתנגדות אלימה לפינוי, נמשך משא ומתן עם נציגי הממשלה. הצדדים הגיעו להסכמה כי בתמורה לפינוי לא אלים ייבנו בבית אל 300 יחידות דיור; בתי המריבה יועברו לחלקה אחרת ויורכבו מחדש; ומאות יחידות דיור ייבנו ברחבי יהודה ושומרון. הנוסחה שהוצעה לשרים, בין היתר על ידי הרב אליעזר מלמד, בנו של הרב זלמן ברוך מלמד, הייתה פשוטה: בניית עשרה בתים על כל בית שיפונה, הצהרה פומבית על כך, ובתמורה הפינוי יעבור בשלום. תושבי השכונה אמרו בעת חתימת ההסכם שעצם הפינוי הוא מחדל, אבל הם מוכנים להתפנות מכיוון שהם "אנשי שלום" החוששים מפינוי אלים.¹⁷ פינוי הבתים בגבעת האולפנה החל ב־26 ביוני 2012 והסתיים כעבור יומיים, ללא אירועים מיוחדים.

פינוי מגרון

סיפור מגרון דומה לזה של גבעת האולפנה בכמה היבטים: דרך הקמת היישוב, זירת ההתמודדות המשפטית, החלטת המדינה והתנהגות התושבים. מגרון הוקם בדרך בלתי חוקית, ללא אישורים ותוכניות מתאימות, בין מארס ליולי 2002. בתחילה צה"ל אישר להציב אנטנה סלולארית על קרקע פלסטינית פרטית, ובעקבות זאת נעשו במקום עבודות גידור והקמת מבנים לשמירה ולחשמל – הכל באישור הגורמים המתאימים. עד מהרה הוחלט – הפעם ללא אישור – לסלול דרך גישה למקום ולהציב שם קרוואנים למגורים.¹⁸

העתירה הראשונה לבג"ץ בסוגיית מגרון הוגשה ביוני 2006 בידי ארגון "שלום עכשיו", שייצג את בעלי הקרקע הפלסטינים וביקש מבית המשפט להורות למדינה לפנות את מגרון בשל "הסגת גבול ופלישה לשטח פרטי ללא כל היתר..."¹⁹ המדינה הודתה שהיישוב הוקם בניגוד לחוק. היא הסכימה לפנותו, אך בהתאם למתווה פינוי מרצון.²⁰ כלומר פינוי שיתבצע כנגד פיצוי הוגן וראוי, שישפק מענה למצוקות התושבים ויאפשר להם לשמור ככל הניתן על אורחות חייהם ועבודותיהם גם לאחריו. המתווה גובש במשך כמה שנים, וב־2009 החליטה המדינה להעתיק את

מגרון ליישוב גבע בנימין (אדם) שמצפון לירושלים. משרד הביטחון אישר לבנות במקום 1,450 יחידות דיור, 50 מהן לתושבי מגרון.²¹ תושבי מגרון דחו את התוכנית והודיעו שהאתר היחידי המקובל עליהם כפתרון זמני וקבוע הוא גבעת היקב, הסמוכה ליישובם.²² העבודות בגבעת היקב החלו באפריל 2012.

מערכת הביטחון העמידה לרשות התושבים סיוע בהעברת מיטלטליהם, ובמקביל נערכה לפינוי בכוח. האתגר המרכזי היה למנוע מפעילי ימין קיצוני להגיע למגרון ולשבש את הפינוי.²³ בנוסף, היה חשש שהפינוי יגרום לפעולות "תג מחיר", ולכן ערב הפינוי הוצאו צווי הרחקה לפעילים קיצוניים. הפינוי עצמו עבר בשקט,²⁴ אבל מערכת הביטחון לא הצליחה למנוע פעולות "תג מחיר" שכללו הצתת כלי רכב וריסוס כתובות. לאחר הפינוי הוצתה דלת הכניסה במנזר השתקנים בלטרון, וכתובות נאצה בגנות הנצרות רוססו על קירות המנזר. המעשה גרר גינוי ציבורי חריף, ותושבי מגרון טענו שזהו "מעשה אסור שמהווה השחתה מוסרית".²⁵

מה ניתן ללמוד מפינוי גבעת האולפנה ומגרון

התובנות

הכפפת המחלוקת הערכית לפרוצדורה משפטית הפחיתה מעוצמת החיכוך, אך העצימה את הוויכוח הציבורי-פוליטי. גם התערבות של שחקני-על, של התקשורת ושל המערכת הפוליטית החריפה את המתחים.

הממשלה הייתה שחקן-העל החשוב ביותר בתהליך, שהסתיים בגיבוש פתרון חוקי לבעיה נקודתית, תוך שהיא מעדיפה הסדרה לטווח הקצר. כן הוכח כי דו-שיח מהווה כלי יעיל לעיצוב פתרון מוסכם.

לעומת זאת, לא הייתה שום התמודדות עם אתגרי הטווח הארוך, המורכבים הרבה יותר, ולא גובשה מדיניות בשאלות יסוד. הפתרונות שהביאו להשאתם של המתפנים בשטחי יהודה ושומרון לא יהיו ישימים בפינוי בסדר גודל משמעותי יותר, אם זה יבוא כתוצאה מהחלטה חד-צדדית של ישראל או כפועל יוצא של הסדר מדיני.

תמונת המצב והנסיבות

המבנים בגבעת האולפנה וב-מגרון הוקמו על קרקעות פרטיות, שהבעלות עליהן רשומה בטאבו, ולכן נדונה המחלוקת המשפטית בדרג הפורמאלי המתאים, והפתרון – הפינוי – התקבל בהתאם לחוק. היישובים שפוננו לא נבנו בשטחי מדינת ישראל, ומשום כך חל עליהם הדין הבין-לאומי, האוסר להקים יישובים על קרקע פרטית שלא לצרכי ביטחון. המדינה קיבלה בשעתה עיקרון זה בפסק דין אלון מורה, שגזר לפנות את היישוב משום שלא הוקם משיקולים ביטחוניים.²⁶ מנגד, שטחים אלה הם חלק מאדמת ארץ ישראל, ולדעת חלק מהמתנחלים, מתוקף קדושתם אין לממשלה סמכות לפנותם ולמסור אותם.²⁷

פינוי היישובים נדון אמנם תחת פריזמה משפטית צרה, אבל הסוגיה משקפת התנגשות ערכית בין סמכות המדינה לציווי דתי. הכפפת המחלוקת הערכית להתדיינות משפטית הפחיתה מעוצמת החיכוך. תרמו לכך הניסיון לפתור את המחלוקת בהתאם להלכה הפסוקה (פסק דין אלון מורה וזכויות קניין) ופריסת ההליך המשפטי על פני מספר שנים. בזכות זאת נמנע הצורך של החברה להתמודד ישירות עם השקפות העולם המנוגדות.

השחקנים

תושבי גבעת האולפנה ומגרון מחשיבים את הפינוי לכישלון, משום שלא הצליחו למנוע אותו. מקצתם קישרו אותו לטראומת ההתנתקות ב־2005 – "הגירוש" בלשונם – ופינוי עמונה ב־2006. פינוי גוש קטיף וארבעת היישובים בצפון השומרון גרם למשבר בציונות הדתית, ומתנחלים רבים נאלצו לקבוע מחדש את עמדתם בשאלת "המדינה או הארץ".²⁸

המתנחלים הניציים ביותר – משיחיים־דתיים – טענו שאין עוד מקום לשלטון דמוקרטי בישראל. דוברים דוגמת בני קצובר ודניאלה וייס אמרו ש"הדמוקרטיה הישראלית סיימה את תפקידה, והיא חייבת להתפרק ולהתכופף בפני היהדות", וכי ביום שבו חוקי ההלכה יחליפו את חוקי המדינה, לא יהיה מקום לפינוי יישובים; בזכותם ניתן יהיה לשמור על שלמות הארץ, ולגרש ממנה כל "שודד" לא יהודי.²⁹ העברת המחלוקת לפתחו של בג"ץ העצימה את הוויכוח הציבורי־פוליטי בסוגיה, ובכך הזמינה התערבות של שני שחקני־על – התקשורת והמערכת הפוליטית – שאינם צדדים במחלוקת ואינם נדרשים לשלם מחיר אישי בקשר אליה, אבל הם משתתפים בה:³⁰ הם פועלים להוציאה מהקשרה המקורי וממסגרים אותה מחדש כדי לעצב סדר יום. פעמים רבות הם מחריפים את המתיחות ומרחיבים את המחלוקת. המערכת הפוליטית היא שחקן־העל הבולט ביותר בהקשר זה. פינוי מתנחלים נגע בהשקפת עולמם של חלק מחברי הכנסת ועלול היה להשפיע על התמיכה שיקבלו מבחריהם. משום כך, חלקם הקצינו את השיח בסוגיה, היו מוכנים לפגוע במעמד שלטון החוק והפכו דיון על הצעת חוק למאבק בין "טובים" (הממשלה, מפלגות הימין והמתנחלים) ל"רעים" (מפלגות השמאל, בג"ץ, הפלסטינים, "שלום עכשיו" ו"יש דין").

הממשלה, בהשוואה לחברי הכנסת, פעלה מתוך עיקרון של הכלת ניגודים (Containment), תוך הצבת רף נזק נסבל. הממשלה מטפחת את מפעל ההתנחלויות ומתחזקת אותו על חשבון משא ומתן עם הפלסטינים, ועל כך היא סופגת ביקורת בין־לאומית; אולם מנגד, היא משתדלת להימנע ממצבים אלימים, כגון פינוי עמונה או פעולות "תג מחיר", וממהלכים שיתפרשו כהפרת חוק רבתי. מערכת המשפט פעלה בצורה דומה, וסיפקה פתרון חוקי למחלוקת נקודתית. התנהלות שתי

המערכות תפקדה כשסתום לחץ להכלת המתיחות ומיתנה חיכוכים ספציפיים, אבל לא התמודדה כלל עם האתגר האמיתי – לפתור סכסוך פנימי לטווח הארוך כדי למנוע הסלמתו.

חילונים, מסורתיים וערביי ישראל הם שחקנים נוספים. שאלת ההתנחלויות אינה מעסיקה אותם בחיי היומיום, אבל ההתנחלויות הן בעיני רבים מהם ביטוי לאי־שוויון, שמקורו בתנאי תקצוב, בסבסוד שכירות ובסיוע שניתן לכל מפונה על חשבון משלם המיסים.³¹ תחושה זו מועצמת בגלל ספקות, ואף התנגדות, של גורמים בקרב המתנחלים לזהותה של ישראל כמדינה דמוקרטית. רוב הציבור בישראל אינו רואה במעשי המתנחלים איום ישיר על אורחות חייו, אך רצונם של מיעוט מהמתנחלים לכפות את עקרון מדינת ההלכה, עלול להפוך חלקים רבים מהחברה בישראל למושא להדרה, להתרסה ואף לאלימות.

האינטראקציה

המתיחות בין השקפות העולם המנוגדות, שנחשפה בשני האירועים שנסקרו לעיל, עלולה להידרדר בעקבות החלטה על פינוי רחב היקף. דרדור יחסים בין קבוצות על רקע פינויים מהסוג שנדון כאן יפגע, קרוב לוודאי, בכושר העמידה של המדינה בזירות הפנים והחוץ. חשש פוטנציאלי זה מחייב לבחון ולעצב טיפול לאומי ומערכתי מבעוד מועד. המסקנה החשובה ביותר העולה ממחקרים שבחנו סכסוכים פנימיים במגוון סיטואציות היא, כי דו־שיח הוא כלי אפקטיבי ליצירת כללים מוסכמים לעיצוב פתרון משותף.

הערות סיכום

מאמר זה ניתח את פינוי המבנים בגבעת האולפנה ואת פינוי מגרון, שבהם נחשפה מעט מהמתיחות הפנים־מדינתית שבה היו מעורבות רשויות המדינה וקבוצות בחברה. פרשות אלו לא הפכו למשברים אלימים גלויים בדומה לאירועי עבר אחרים. הרשויות המבצעת והשופטת מיתנו את מוקדי החיכוך, אך סיפקו פתרונות נקודתיים בלבד ולא מדיניות ארוכת טווח.

סוגיות הקשורות בפינוי עתידי של התנחלויות הן בעלות פוטנציאל לסכסוך

פנימי בעצימות גבוהה, שעלול להופיע במלוא עוצמתו אם יידרש פינוי בקנה מידה רחב, כתוצאה מהסכם מדיני או מהחלטה בלתי מותנית של הממשלה. או־אז תיחשפנה תפישות עולם מנוגדות ועוינות זו לזו, שתאתגרנה את יכולתו של השלטון המרכזי להכיל את המתיחות הפנימית ולטפל בה מבעוד מועד. להתלקחות כזו עלולות להיות השלכות קשות על הביטחון הלאומי של ישראל.

נפיצותה של סוגיית ההתנחלויות נובעת מכך שהיא ממוקמת במבגש של שלושת השסעים המרכזיים בחברה: הלאומי, הדתי והפוליטי

נפישותה של סוגיית ההתנחלויות נובעת מכך שהיא ממוקמת במפגש של שלושת השסעים המרכזיים בחברה: הלאומי (יהודי-ערבי), הדתי והפוליטי. למפגש זה מתנקזים ערכים לאומיים, ובהם זהות לאומית (ארץ יהודית או מדינת הלאום הדמוקרטית של העם היהודי), גבולות פיזיים במרחב המשטר ומבנה השלטון. השחקנים הבולטים שנסקרו במאמר זה משתמשים במחלוקת האידיאולוגית-פוליטית סביב פינוי התנחלויות לצרכיהם, ומקצתם אף מוכנים להקצינה. המאמר סקר את תפקודן הנקודתי המאזן והממתן של הרשות השופטת (בית המשפט העליון בשבתו כבית דין גבוה לצדק) והרשות המבצעת – הממשלה. הוא הראה, כי כל אחת מהן בנפרד, בהתאם להגדרות תפקידה והכלים שברשותה, שימשה כזירת התמודדות שבה הוצגו עמדות השחקנים השונים במטרה למצוא איזון מסוים ביניהן. יתרה מכך, הן המעורבים הישירים (מתנחלים ופלסטינים) והן השחקנים הנוספים קיבלו לבסוף את כללי המשחק בזירות אלו וצייתו לפתרון שנקבע. ניתן, אפוא, לטעון כי המבנה השלטוני בישראל היה מסוגל עד כה להכיל מתחים שמקורם במחלוקת אידיאולוגית-פוליטית. בהתחשב בקיטוב הגובר בחברה בישראל ומול תרחיש אפשרי של פינוי מסיבי, ברור שלמערכת המשפט ולממשלה יהיה תפקיד קריטי בניסיון למתן את המתיחות הגואה. ספק אם בנסיבות כאלו, וללא היערכות כוללת מוקדמת, הן תוכלנה למנוע הידרדרות עד כדי מלחמת אחים.

תפקיד הממשלה הוא חשוב במיוחד: היא צריכה לקדם אינטרסים לאומיים ולנסות בה בעת לאזן מתחים פנימיים. ראוי שהממשלה תיזום מדיניות מניעתית (Preemptive) הצופה פני עתיד. מדיניות זאת נועדה למנוע מהמחלוקת האידיאולוגית-פוליטית סביב פינוי התנחלויות לפרוץ כסכסוך גלוי. הכלי המרכזי הדרוש ליישום מדיניות כזאת הוא קיום שיח פנימי, אמפתי ועמוק, שמחפש את המשותף בין הקבוצות שבמחלוקת. על כן, הוא צריך להתקיים בין כל הקבוצות בחברה לבין עצמן ובין לבין השלטון. בנוסף, הוא צריך לעסוק באינטרסים הלאומיים ארוכי הטווח של ישראל וחייב לאפשר לממשלה לנקוט מדיניות יזומה ועצמאית.

ממשלות ישראל בשני העשורים האחרונים הצהירו על תמיכתן בעיקרון של "שתי מדינות לשני עמים" ופעלו – מי יותר ומי פחות – ליישם עיקרון זה במשא ומתן או באופן חד-צדדי. עיקרון אסטרטגי זה מבטיח רוב יהודי של ממש תחת שלטון דמוקרטי אפקטיבי ובולם את הסיכון הגלום לחזון הציוני בדמות מדינה דו-לאומית ובדרישות הערביות ל"זכות השיבה". פינוי מסיבי של התנחלויות שמחוץ לגושי ההתיישבות הגדולים ידרש אם ממשלות ישראל בעתיד תבקשנה (או תידרשנה) ליישם בפועל את המשתמע מעיקרון זה. על סמך לקחי ההתנתקות מרצועת עזה, ביום שבו ייקראו מתנחלים לשוב אל גבולות מדינת ישראל, כפי

שייקבעו, בין במשא ומתן ובין בהחלטה עצמאית ובלתי מותנית של ישראל, יהיה מאוחר מדי לתכנן כראוי את שיבתם ולהתחיל בהיערכות הלאומית הנדרשת לשם כך.

כדי למנוע התלקחות פנימית, הממשלה צריכה לשקול בכובד ראש כיצד לשנות את השיח בינה לבין המתנחלים. זאת, בין היתר, כדי להרחיב את התמיכה הציבורית בפתרון שתי המדינות וכדי לגבש את הפינוי כצעד מלכד ולא כהתנערות מציבור ישראלי חשוב. כך ניתן יהיה להקל על ההתמודדות עם אתגר הפינוי. קליטת המתנחלים שיפוגו צריכה להיעשות באמפתיה וביושר, מתוך התחשבות בהם ובכבודם. במקביל, הממשלה תשגר מסרים לשאר הציבור בדבר הצורך החיוני בפתרון שתי המדינות ובמתן סיוע הוגן ויעיל למתנחלים החוזרים לשטחים שבשליטתה המלאה של מדינת ישראל. מהלכים אלה יסייעו לאחות שסעים בחברה, שנבעו ממחלוקת ארוכת שנים בנושא ההתנחלויות.

במישור הבין-לאומי, מדיניותה של ישראל צריכה להיות מתואמת באורח הדוק עם הקהילה הבין-לאומית, ובראשה ארצות הברית, במטרה לחדש את המשא ומתן עם הפלסטינים. זאת, כדי להגיע לכל הפחות להסדרים חלקיים או מדורגים, ללא תנאים מוקדמים, שיכללו, למשל, גבולות, ביטחון, כלכלה ומדיניות, ולאחר השגתם ימשך המשא ומתן בשני הנושאים הנותרים שבליבת הסכסוך: ירושלים ופליטים.

ממשלת ישראל צריכה להיערך מבעוד מועד לצעדים חד-צדדיים במישור הפנימי, התלויים ביוזמה ובהכרעה ישראלית בלבד. כך היא תוכל לקדם באופן פרו-אקטיבי מציאות אזורית העולה בקנה אחד עם מדיניותה המוצהרת. בהקשר זה ניתן לדבר על צעדים, כגון הכנת תוכנית לאומית לקליטת מתנחלים; הקפאת הבנייה ממזרח לגדר הביטחון ובשכונות הערביות בירושלים; חקיקת חוק פינוי מרצון, פיצוי וקליטה למתנחלים המתגוררים ממזרח לגדר; תכנון הישארותו של צה"ל באזורי התנחלויות ובאתרים שיפוגו מרצון, כדי שיוכל לשמור על חופש פעולה מבצעי שם.

ניהול שיח אמפתי עם המתנחלים וקבוצות נוספות אינו מצוי במקום גבוה בסדר העדיפויות של הממשלה. אולם קיום הידברות בין המחזיקים בתפישות עולם ובעמדות מנוגדות, מורכב ככל שיהיה, הוא חיוני וגם אפשרי

ניהול שיח אמפתי עם המתנחלים וקבוצות נוספות אינו מצוי במקום גבוה בסדר העדיפויות והדחיפויות של הממשלה. אולם קיום הידברות בין המחזיקים בתפישות עולם ובעמדות מנוגדות, מורכב ככל שיהיה, הוא חיוני וגם אפשרי. הידברות כזו, כחלק ממדיניות מניעתית, דינאמית ורב-תחומית, שנועדה לחזק את הלגיטימציה למעשה השלטוני ולמנוע התלקחות פנימית, מחייבת רענון החשיבה ביחס לכלים מסורתיים לפתרון סכסוכים, מתחומי הדיפלומטיה והיחסים הבין-

לאומיים. מדובר במאמץ שבו צריכים לקחת חלק סוציולוגים, אנשי מדע המדינה, מומחי מדעי ההתנהגות, פסיכולוגים, אנתרופולוגים, חוקרי תרבות, מדינאים, שליחי ציבור, מגשרים, אנשי צבא, ביטחון ומשטרה. זהו, כאמור, מאמץ מורכב, אבל הוא מתגמד לנוכח האיום שנובע ממתיחות פנים-מדינתית בישראל – איום שהוא מסוכן לא פחות מאיום חיצוני המבקש לפגוע בטריטוריה הלאומית. אם יידרש בסופו של דבר פינוי בכוח, מאמץ מקיף של שיח והיערכות פנימית שיקדם לו, יאפשר מתן לגיטימציה מלאה למהלך כולו.

מניעת התנגשות אלימה בין ערכים סותרים וקבוצות יריבות מחייבת מחקר וניתוח נוספים, תוך בחינת הצורך להשתמש בתפישות חשיבה כוללניות, דוגמת חשיבה ביקורתית וכלים נוספים של ניתוח ותכנון מדיניות, ושילובם במתודולוגיות מוכרות בתחום יישוב סכסוכים. כך יתאפשר לקדם שיח אמפתי ועמוק, שיסייע למתן מוקדי חיכוך פנים-מדינתיים ואף ימנע את התפרצותם של סכסוכים כאלה.

הערות

- 1 ד"ר מינה צמח ומכון דחף, **עמדות כלפי הסכם שלום אפשרי** (ממצאי סקר שלישי בסדרת סקרי מעקב), דצמבר 2012, סקר 3129; ראו גם: <http://www.haaretz.co.il/news/elections/1.1896684>.
- 2 מבקר המדינה, דו"ח שנתי 58 א' לשנת 2007, פרק רביעי.
- 3 ענת רוט, **סוד הכוח: מועצת יש"ע ומאבקה בגדר ההפרדה ובתכנית ההתנתקות**, מחקר מדיניות 61, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים, אוגוסט 2005.
- 4 רות גבזון ועיסאם אברירא, **השסע היהודי-ערבי בישראל: מאפיינים ואתגרים**, נייר עמדה מספר 13, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים, אפריל 1999.
- 5 אלי חזן, "אלטלנה: לא למלחמת אחים", **ישראל היום**, 21 ביוני 2012, http://www.israelhayom.co.il/site/newsletter_opinion.php?id=8947&hp=1&newsletter=21.06.2012
- 6 חיים לוינסון, "יזם שכונת האולפנה בבית אל: ידענו שמדובר בקרקע פלסטינית פרטית", **הארץ**, 5 במאי 2012, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.1704436>
- 7 אורי פולק, "אומ"ץ דורשת לפתוח בחקירה פלילית נגד כצל"ה", **כיפה**, 17 במאי 2012, http://www.kipa.co.il/now/The_Jewish_Home/48422.html; חיים לוינסון, "התרמית נחשפת: החברה הקבלנית מסרה מסמכים שקריים לרוכשי הדירות בגבעת האולפנה ולבנק", **הארץ**, 15 במאי 2012, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.1707640>
- 8 בג"ץ 9060/08, **מחבובה מוחמד סעיד יאסין ואח' נ' שר הביטחון, מר אהוד ברק ואח'** (2008); טליה ששון, **חוות דעת (ביניים) בנושא מאחזים בלתי מורשים**, משרד המשפטים, ירושלים, פברואר 2005, <http://tal.wolfson.co.il/files/Sason.pdf>
- 9 בג"ץ 9060/08 **מחבובה מוחמד סעיד יאסין ואח' נ' שר הביטחון, מר אהוד ברק ואח'** (2012), <http://elyon2.court.gov.il/files/08/600/090/S22/08090600.S22.pdf>
- 10 **הצעת חוק שמירה על זכויות מקימי מבנים ביהודה והשומרון, התשע"ב-2011**, כנסת ישראל, ירושלים, 14 בנובמבר 2011.

- 11 הצעת חוק הגנה על מחזיקים במקרקעין ביהודה ובשומרון, התשע"ב-2011, כנסת ישראל, ירושלים, 7 בנובמבר 2011.
- 12 הישיבה ה-351 של הכנסת ה-18, כנסת ישראל, ירושלים, 23 במאי 2012.
- 13 אריק בנדר, "מרד שרים בנתניה: נצביע בעד חוק ההסדרה, גם אם נפטר", NRG מעריב, 5 ביוני 2012, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/374/608.html>.
- 14 הישיבה ה-355 של הכנסת ה-18, כנסת ישראל, ירושלים, 6 ביוני 2012.
- 15 איתמר פליישמן וקובי נחשוני, "רב האולפנה: לפעול 'במסירות נפש' נגד הפינוי", YNET, 13 ביוני 2012, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4241915,00.html>.
- 16 איתמר פליישמן, "תג'מחיר ופריצה לבסיסים. המדריך למאבק בפינוי", YNET, 18 ביוני 2012, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4243645,00.html>.
- 17 איתמר פליישמן ואטילה שומפבל, "יש הסכם: תושבי האולפנה לא יתנגדו לפינוי", YNET, 20 ביוני 2012, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4244542,00.html>.
- 18 טליה ששון, חוות דעת (ביניים) בנושא מאחזים בלתי מורשים, משרד המשפטים, ירושלים, פברואר 2005.
- 19 בג"ץ 8887/06 יוסף מוסא עבד א-ראזק אל-נאבות ואח' נ' שר הביטחון ואח' (2006).
- 20 בג"ץ 8887/06 יוסף מוסא עבד א-ראזק אל-נאבות ואח' נ' שר הביטחון ואח' (2007).
- 21 אורנית עצר, "כך תיראה העתקת מגרון לאדם", ערוץ 7, 29 ביוני 2009, <http://www.inn.co.il/News/News.aspx/191181>.
- 22 טל שלו ויהושע בריינר, "פתרון למגרון? הממשלה מקדמת הקמת קרוואנים באדם", וואלה, 29 באפריל 2012, <http://news.walla.co.il/?w=/2689/2528474>.
- 23 אוהד חמו, "צה"ל נערך לפינוי בכוח של מגרון", חדשות 2, 25 באוגוסט 2012, <http://www.mako.co.il/news-military/security/Article-969efb23bde5931017.htm>.
- 24 מספר צעירי "נוער הגבעות" התבצרו על גג אחד הבתים, אך הם הורדו משם והוצאו מהיישוב: איתמר פליישמן, "הושלם פינוי מגרון, המתבצרים הורדו בכוח מהגג", YNET, 2 בספטמבר 2012, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4275904,00.html>.
- 25 נועם דביר, "הצתה וכתובות 'ישוע קוף' ו'מגרון' במנזר לטרון", YNET, 4 בספטמבר 2012, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4276791,00.html>.
- 26 בג"ץ 390/79 דוויקאט נ' ממשלת ישראל ואח', פ"ד לד(1), 1.
- 27 יצחק רייטר, "דת כחם בפני פשרה בסכסוך הישראלי-פלסטיני", בתוך: יעקב בר-סימן טוב (עורך), חסמים לשלום בסכסוך הישראלי-פלסטיני, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים, 2010, עמ' 294-324.
- 28 יעקב בר-סימן טוב, "ההתנתקות כקונפליקט-זהות" בתוך: יעקב בר-סימן טוב (עורך), תכנית ההתנתקות: הרעיון ושברו, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים, 2009, עמ' 17-34.
- 29 אורי פולק, "בני קצובר: לפרק את הדמוקרטיה הישראלית ולהקים מדינת הלכה", כיפה, 8 בינואר 2012, <http://www.kipa.co.il/now/47255.html>; אמנון לוי, "פנים אמיתיות", ערוץ 10, 12 באוגוסט 2012, <http://panim.nana10.co.il/Article/?ArticleID=917954>.
- 30 אשר כהן, "הציונות הדתית, ההתנתקות והשבר – לאן?", אקדמות, גיליון ט"ז, בית מורשה, מרכז ללימודים גבוהים ביהדות, ירושלים, תשס"ה-2005, עמ' 23-32.
- 31 יובל אלבשן, "מדינת הרווחה בגבעת האולפנה", הארץ, 4 ביולי 2012, <http://www.haaretz.co.il/opinions/1.1747263>.